

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН
АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2021-1

**Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года**

МУНДАРИЖА
БИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Dadayev S., Saparov K. Organik olam va hayvonot dunyosining zamonaviy sistemasi asosda yangi o'quv adabiyotlari yaratish	6
Ro'zimov A.D., Sheraliyev B.M., Yo'ldoshev K.R., Jalolov E.B. Quyi Amudaryo havzasi ixtiofaunasining hozirgi taksonomik holati	10
Абдуллаев Э.Н., Халимов Ф.З., Ҳамзаев Р.А., Раҳимов М.Р., Усанов У.Н., Алиев Д. Зарафшон тоғ тизмасида коврак (<i>Ferula kuhistanica</i>) энтомофаунасининг тур таркиби	15
Абдурасулова С.Ш., Базарова Р.Ш. <i>Candalaria rutellum</i> нинг биологияси ва ҳаёт цикли	22
Авезова У.М., Сатторова Ф.Ю., Маткаримов Н.Б. Тупроқ таркибидаги гумус миқдорининг ҳосил бўлишида ўсимликларнинг экологик аҳамияти	27
Акбаров Ф.И., Жабборов А.М., Тожибаев К.Ш. <i>Ranunculus rubrocalyx</i> Regel ex Kom. географик тарқалишини моделлаштириш ва унинг таҳлили	29
Бекчанов Х.У., Дусчанов У.Э., Комилжонова Г.К. Фауна жесткокрылых (<i>Insecta, Coleoptera</i>) Хорезмского оазиса	37
Ибадуллаева Ю.О., Рахматова К.И., Бозорова Г.С., Тожибоев Ш.Ж., Махкамов Т.Х. Ўзбекистон миллий гербарийси ноёб илмий объектида сақланаётган <i>Corydalis</i> Dc. туркуми турларининг таҳлили	40
Маткаримов Ф.И., Бабоев С.К. Микробиологик препаратларнинг мош (<i>Vigna radiate</i> L.) ўсимлиги маҳсулдорлигига таъсири	46
Рахимов М.Р. К фауне мух-журчалок (<i>Diptera, Syrphidae</i>) Зарафшанского хребта	49
Рашидов Н.Э., Қувватов С.Қ., Элмуродова Н.Н. Денгизқўлидаги балиқлар турини аниқлаш	54
Рўзиева И.Ж. Арзиқли ва гипсли тупроқларнинг ўрганилиш ҳолати	57
Содиқова Д.Г., Нуралиев Х.Х., Мирзаев А.Э. Сурхон воҳасидаги дендрарий боғи	59
Хайдаров С.М., Хўжамшукуров Н.А., Абдиназаров Х.Х. <i>Daphnia magna</i> ни етиштиришда озуқа манбаи сифатида микросувўтларидан фойдаланиш	62
Халимов Ф.З. Особенности сезонной динамики почвенных хищников (<i>Coleoptera: Staphylinidae, Carabidae</i>) в агроландшафтах	65
ТАРИХ ФАНЛАРИ	
Aliev Sh. The life and heritage of Sufi Ollayor	70
Jumaeva N.A. Quyi Zarafshon vohasi dehqonchilik madaniyati tarixidan	72
Jumaniyozova S.Sh. Olim M.M. Gerasimovning ilm-fan taraqqiyotiga qo'shgan hissasi	76
Murodova D.Sh. Ta'lim muassasalari faoliyatiga doir Buxoro viloyati davlat arxivi fondlariga tavsif	78
O'tayeva F.X. Ashtarxoniy hukmdorlari boshqaruv faoliyati mustaqillik yillaridagi matbuot talqinida	80
Абдиримов Р., Собиров С. Пахлавон Маҳмуд яшаган тарихий давр	83
Ахматов А.Х. Таълим тизимида ислохотлар учун кураш	84
Бахриев О.А. “Ал-Жамиъ ас-Саҳиҳ” асарининг тўлиқ номи	87
Бекимметов У. Коллективлаштириш даврида Хоразмдаги немис меннонитларининг ер эгаллиги	89
Бобожонова Ф.Х. Бухоро амирлигидаги жадид мактабларининг фаолияти	92
Кличев О.А. Крим даврий матбуотида Бухоро амирлари ташрифларининг ёритилиши	96
Курбанов Б.Г. Средневековые литейные формы из Бухары	98
Қудратов Ш.Ё. Бухоро амирлигининг шарқ халқлари билан савдо алоқалари тарихидан	100
Қурбонова М.Б. Генерал-шарқшунос Н.С. Ликошин фаолиятига бир назар	103
Мансуров М. Собик Совет даврида туризмнинг ривожлантиришнинг мафкуравий асослари	106
Мансуров М.Ш. Совет иттифоқи йилларида Фарғона водийсида туризмнинг аҳволи	109
Мирзаев А.А. Совет иттифоқи йилларида Фарғона водийсида зиёрат туризмнинг ўзига хос хусусиятлари	113
Мубинов М.А. Дипломатические и посольские отношения среднеазиатских ханств с Османской империей	116
Раджабов О.А., Қаландаров Х.Х. Замонавий тарихшуносликда “Катта ўйин” масаласи	119
Салаев И.Б. Хоразм архитектурасида синч усулидан фойдаланиш ва унинг аҳамияти	123
Таджиева Ф.Дж. Хива хонлигида кулчилик муносабатларида аёллар ўрни масаласи	127
Тўраев А.И. Ўғуз қабила ва уруғларининг туркман халқини шаклланишидаги ўрни	129

Шу тариқа 1934 йил апрелда Хоразм округ ИИХК томонидан 82 оиладаги ер эгаллиги, уларнинг чорваси, умуман яшаш тарзи ўрганилиб чиқилади. Натижада ушбу ҳолат юзасидан марказга ахборот берилади ва уларнинг колхозга киришни истамаслиги, яккадеҳқон хўжалиги ёки фермер хўжалиги сифатида фаолият кўрсатишни талаб қилаётганлиги, болаларини совет мактабларида ўқитмай ўзларининг қишлоқдаги немис мактабларида ўқитилаётганлигига эътибор қаратилади. Табиийки бундай ҳолат коллективлаштириш мажбурий олиб борилаётган даврда совет сиёсатига қаршилик деб тушуниларди. Ана шу сабаблар туфайли 1935 йилнинг 10 июнь куни Оқмачитда яшаётган немис меннонитлари Тожикистонда қурилаётган Вахш сув омбори қурилишига жалб этилади. Қурилиш тамом бўлгач эса Тожикистондан Россия орқали Канадага кўчириб юборилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Россия ижтимоий сиёсий ташкилотлар давлат архиви, 62 фонд, 2 рўйхат, 2141 иш, 125-127 бетлар).
2. У.Бекмуҳаммад “Хоразмда яшаган немислар” Урганч-2019 йил, “Хоразм” нашриёти.
3. В.Гиршьфелд, М.Н.Галкин “Военно-статистическое описание Хивинского оазиса”, Т, 1912 г.
4. “О современном состоянии Хорезмского ханства”. ЦГА РУз, ф 2, оп 1, д 314, л 48.
5. Хоразм вилоят давлат архиви, Ф №69, оп№1, д-322.

УЎК 93/94

БУХОРО АМИРЛИГИДАГИ ЖАДИД МАКТАБЛАРИНИНГ ФАОЛИЯТИ

Ф.Х. Бобожонова, доц., т.ф.н., Бухоро Давлат Университети, Бухоро

Аннотация. Мақолада XX аср бошларида Бухоро амирлигидаги жадид мактаблари, мактабда ўтиладиган дарслар, фанлар, дарсликлар манбалар асосида ёритиб берилган. Шунингдек, жадид мактабларининг очилиши, фаолияти, муаммолари, моддий аҳволи ва таъминоти масалалари ҳам кўриб чиқилган.

Калим сўзлар: янги усул мактаблари, дарслар, дарсликлар, фанлар, тарих, имтиҳон, таълим, тарбия, ўқув жараёнлари

Аннотация. В статье описаны джадидские школы в Бухарском эмирате в начале XX века, уроки, проводимые в школе, наука, учебники на основе источников. Обсуждались также открытие, работа, проблемы, финансовое положение и обеспечение школ джадидов.

Ключевые слова: новометодные школы, уроки, учебники, предметы, история, экзамены, обучение, воспитание, учебные процессы

Abstract. The article reveals historic data about new-principle schools of Bukhara Emirat during the early XX century, as well as their classes, manuals, and disciplines on the basis of sources. Moreover, some information about establishing of new-principle schools, their activity, problems, financial condition and provision are mentioned.

Keywords: new-principle schools, classes, manuals, disciplines, history, examination, education, upbringing, educational processes

Янги усул мактаблари – мусулмон мактабларининг дастурларини ва таълим усулини ислоҳ қилиб, болаларга ўз она тилида хат-савод ўргатишга қаратилган ўқув муассасалари бўлиб, илк бор Қримнинг Боқчасарой шаҳрида татар маърифатпарвари Исмоилбек Гаспиринский (Гаспирали) томонидан 1884 йилда ташкил этилган ва унга усули савтия тадрижия (ривожланувчи товуш усули) деб ном берилган.

Анъанавий мактабдаги ўқитиш усули ёд олиш, яъни ҳарфлар ва матнларни ўқитувчи овозидан илиб олиниб, такрорлаш усулига асосланган бўлиб, унда савод чиқариш қийин кечарди. Исмоил Гаспиринский илгари сурган савтия, янги усул, яъни товуш усули ҳарфларни товуш чиқариб ўқиш тартиби эса осон ва тез савод чиқариш имконини берар эди. Шу сабабли бу янги таълим тизими усули савтия (товуш усули), усули жадид (янги усул) номларини олган эди. Янги усулда ўқиш ва ёзиш баробар ўргатилганлиги, айниқса, муҳим эди.

Бухорода жадид мактабларининг ташкил этилиши 1900-1903 йилларга тўғри келади. Айнан шу йилларда татар ўқитувчилари томонидан илк янги усул мактаблари очилади [5].

1900 йилида Бухорода Пирмаст туманидаги Пўстиндўзон қишлоғидан бўлган Мулла Жўрабой томонидан амир Абдулаҳадхон руҳсати билан янги усул мактаблари очилади, аммо орадан уч ой ўтгач, унинг фаолияти тўхтатилиб, муаллимлари қувғинга учрайди [11;83]

Садриддин Айнийнинг ёзишича, Бухорода бу пайтда мавжуд бўлган янги усулдаги татар мактаби татар тилида бўлганлигидан бухороликларнинг фойдаланишлари қийинроқ эди. Шу сабабли маҳаллий таракқийпарварлар ўзлари янги усул мактаби очиш ҳаракатига тушдилар [9;200]

Янги Бухоро (Когон)да ҳам янги усул мактаби татар муаллимлари томонидан очилиб, унга жойни амир ҳукуматининг ўзи кўрсатиб берган эди. Дастлаб унда татар муаллимлар, кейинчалик эса

маҳаллий муаллимлар дарс беради. Бу мактаб учун ҳукумат 20 минг рубль (сўм) инъом этади. У бир неча бор ёпилиб, яна фаолият кўрсатган [5].

Бухорода илк маҳаллий янги усул мактаблари 1903-1904 йиллардан очила бошланган [1]. 1903 йилга келиб Бухорода 6 та янги усул мактаби ташкил этилган эди. Ҳатто уламоларнинг илгор фикрли айрим вакиллари, хусусан, Муфти Икром янги усул мактаби шариатга хилоф эмаслигини тан олади [16;86].

1908 йилнинг октябрь ойида Бухоронинг Дарвозаи Саллоҳхона гузарида Мирзо Абдулвоҳиднинг уйида ўқиш маҳаллий тилда олиб бориладиган янги усул мактаби расман очилади ва унга Мирзо Абдулвоҳид муаллим этиб тайинланади [8].

Маҳаллий зиёлилардан Садриддин Айний бошланғич мактабнинг тўрт синфдан иборат бўлишини таклиф қилади [10;8]. Шу сабабли янги усул мактабларидаги синф хоналарида география хариталари, глобуслар ва бошқа кўргазмалар қўлланмалар бўлган. Хат-савод болаларнинг она тилида, товуш усули (усули савтия) да ўргатилган. Янги усул мактаблари, асосан, 1-4 синфдан иборат бошланғич мактаб бўлган [7].

Янги усулдаги мактабларда янги дунёвий билимлар ўқитилиб, эскириб қолган ўқитиш услубидан эса воз кечилса-да, лекин ўқувчиларнинг маънавий дунёсини шакллантиришда ислом дини асос қилиб олинди. 1908 йилда Садриддин Айний янги усулдаги татар мактабларининг тажрибасига таяниб, татар мактаби муаллими Бувала Абдурахмон Саидий билан биргаликда дарсликлар ёзади. Шулардан бири “Тартил ул-Қуръон”, яъни Қуръони Каримни ўқиш ва талаффуз қилиш қоидаларини ўрганишга бағишланган китоб, “Таҳзиб ус-сибиён” – ахлоқий тарбия, яъни одобнома китоби эди. Унда “Тарбия кўрган бола”, “Одобли бола”, “Ота-она”, “Устоз-муаллим”, “Марҳаматли Аҳмаджон”, “Мактаб қоидасига доир ҳикоят”, “Мактаб қандай бўлиши керак”, “Ҳикояти Тош”, “Ақлли одам ва юксак бахт соҳиби”, “Бадбахт одам”, “Араббен ва унинг дўстлари” каби ўнлаб кичик ҳикоялар ахлоқий тарбияга қаратилган эди.

1909 йилнинг кузида Мирзо Абдулвоҳиднинг мактабида ҳам худди татар мактабидаги каби ошкора имтиҳон ташкил этилади. Имтиҳонда Бухоро кўшбегиси Остонакул, қози калон Бурҳониддин ва раиснинг вакиллари иштирок этишади, Бухоро муфтийларидан янги усул тарафдори бўлган Домла Икром (Икромча), Самарқанддаги янги усул мактабидан Мулло Абдулқодир Шакурый ҳам қатнашади. Имтиҳон мажлиси эртадан оқшомгача давом этади. Садриддин Айнийнинг қайд этишича, Бухоронинг воқеаталаб кишиларининг кўпчилиги қизиқиш билан имтиҳонга келадилар. Имтиҳон келганларда жуда зўр таассурот қолдирган. Бировлар болаларнинг тайёргарлигини кўриб, қувонганидан йиғлаб юборган, яна кимлардир ушбу янги усул мактаби учун янги бино ҳозирлаш ҳақида фикр қилган. Мажлисда қатнашган муфти Домла Икром ва Бухорода энг биринчи газета ўқиган 80 яшар Бўрибой афандининг “Мен умидворманки, ўн йилгача Бухорода инқилоб воқеъ бўлур, ватан авлоди бу кунги разолат ва сафолатлардан қутулур. Эсизки, у кунни мен кўра олмайман, сиз ёшлар, кўрасиз. Минг қатла шукурким, ишнинг бошланганлигини кўрдим” деб кўзига ёш олиб, мажлис аҳлига қилган мурожаати тўпланганларга катта таъсир этган. Домла Икром эса шундай деган: “Ёш болаларнинг оз бир фурсатда шунча керакли нарсаларни ўрганганликларини ўз кўзимиз билан кўрдик. Мен, бу мактабни шариатга мувофиқ ва мусулмонларга нофеъ (фойда) деб билдим”. Мажлис иштирокчиларининг аксарияти домланинг фикрларига қўшиладилар. Худди шундай имтиҳон Самарқандда Шакурый мактабида ҳам ўтказилган эди.

Мирзо Абдулвоҳид мактабидаги ошкора имтиҳондан кейин янги усул мактаби тўғрисидаги фикр билдирувчилар икки гуруҳга бўлинган. Иштирокчилар ўртасида катта баҳс бошланиб кетган. Бу баҳснинг келиб чиқишига, биринчидан, янги мактабга баҳо бериш масаласи, иккинчидан, мактабда қандай фанларни ўқитиш масаласи сабаб бўлди.

Вазият мураккаблаша бошлади. Бундан хавфсираган Бухородаги Россия сиёсий агентлиги ходими Лютин 1909 йилнинг 12 декабрида Туркистон генерал-губернатори номига мактуб йўллади. Мактубда, жумладан, Бухоро шаҳридаги мутаассиб муллалар ва уларнинг ҳатти-ҳаракатлари, янги усул мактабига муносабатлари ҳақида фикр билдирилади. Амирнинг янги усул мактабини шаҳар ташқарисига чиқариш фикри маълум қилинади [1].

Тез орада Бухоро, Карки, Шаҳрисабз, Қарши ва бошқа шаҳарларда ҳам янги усулдаги мактаблар очилади ва ўз самарасини бера бошлади.

1911 йилнинг бошларида Мукомилдин Бурҳонов томонидан Бухорода янги усул мактаби очилади. Ушбу мактабдаги ўқувчилар сони 40 нафардан ортиқ бўлган. Бухородаги жаҳид мактаблари ичида Мукомилдин Бурҳонов ташкил этган мактаб ўзининг жиҳозланиши билан ажралиб турган, унда ойналик деразалар, темирдан ясалган печкалар мавжуд эди. Янги ўқувчини қабул қилиш, синфдан синфга кўчириш, мактабни битириш қатъий тартибда бўлган, ўқувчилар билимини баҳолаш 6 баллик тизим билан амалга оширилган, имтиҳонлар ташкил этилиб, улар тарғибот мақсадида ошкора, намойишкорона тарзда ўтказилган [13;86].

Бухорода Амир Олимхон томонидан амалга оширилган тадбирлардан бири – мавжуд кичик-кичик (баъзан 3-4 нафар ўқувчидан ташкил топган) мактабларни йирикроқ қилиб бирлаштирилиши, мактаб ўқитувчилари учун хазинадан маош тайинланиши бўлиб, бу соҳага озроқ бўлса-да ҳукуматнинг аралашаётганлигидан далолат берар эди [16]. Бу ҳақда ўша давр матбуоти хабар қилади.

1911-1912 йилларда Бухоро амирлиги ҳудудида янги усул мактабларининг сони 57 тага етади [12;260]. 1912 йилнинг 9 октябрида Чоржўйда Отахўжа (Отаулла Хўжаев)нинг янги усул мусулмон мактаби очилади. Бу мактабга Чоржўй ҳокими томонидан хайрия қилинганлигини 1912 йил 28 июндаги 1243 рақам остидаги кўшбеги фармонидан кўришимиз мумкин [5]. 1912 йилнинг бошларида Ёш бухороликларнинг фаол аъзоларидан бўлган Усмон Хўжа жаидид мактабларидан бирини қайта ташкил этади.

1912 йилнинг охирларида Усмон Хўжанинг қариндоши Латиф Хўжа томонидан Говкушон маҳалласида янги мактаб очилади. Шаҳар савдогарлари ҳомийлигида ишлаган ушбу мактаб 2 синфдан иборат бўлиб, ҳар бир синфда 3 та глобус, китоблар, ўтириш ва ёзиш учун парталар, ўқувчиларга бериладиган дафтарлар, ўқув қуроллари, деворий тахта (доска) бўлган. Битта синфда бошланғич таълим олувчилар, иккинчисида эса олти ой таълим олганлар ўқиган. 30 кишидан иборат икки синф ўқувчиларининг барчаси Бухородаги бой савдогарларнинг фарзандлари бўлиб, улар тез ва тўғри ўқийдиган бўлишган. Мазкур мактабда тан жазоси қўлланилмаган [1].

1912 йилда Бозори Навгузарида ўқитувчи Мулло Ҳамид хўжа уйида янги мактаб очилади, унда 32 нафар ўқувчи бўлиб, дарслар рус тилида олиб борилган. Ўқитувчи Мулло Вафо дарсларни Граменицкий дарслиги асосида олиб борган. Кўп ўқувчилар олти ойда рус тилида равон ёзиб ва ўқиб билган [15]. Мулло Вафо мактабида 30-35 бола ўқиган. Бундан ташқари яна бир қанча мактаблар фаолият кўрсатган. Бундай мактаблар Бухоро халқининг эътиборини қозонган ва ўзининг келажаги порлоқ эканлигини кўрсатган [1].

Мактаблар кўпинча унинг ташкилотчилари томонидан таъминлаб турилган, айрим ҳолларда, уларга бой-бадавлат кишилар ҳомийлик қилиб туришган. Булардан ташқари, мактабларнинг таъминоти ота-оналар томонидан бериладиган ўқиш пули ҳисобидан ҳам йўлга қўйилган. Масалан, Абдулвоҳид Мунзим (Бурҳонов) ташкил этган мактабда ўқиш пули ойига 3 сўмни ташкил этган. Ўқувчиларнинг 15-20%и, асосан камбағалларнинг фарзанди бўлиб, улар бепул ўқитилган [3].

Жаидид мактаблари икки босқичда ташкил қилинган. Биринчи босқич бошланғич, иккинчи босқич ўрта деб аталди. Биринчи босқичда таҳсил муддати 4 йил (1-4 синфлар) бўлиб, биринчи йили форсча, арабча ёзув ва ўқиш ўргатилган. Қуръони Каримдан суралар ёд олинган. Ҳисоб илми ўргатилган. Иккинчи йилида Ҳафтияк, иймон ва эътиқод дарслари, туркий, форсий ва арабий тилларда шеърлар ўқитилган. Учинчи йилида эса Қуръони Карим, ислом ибодати, тажвид (қироат илми), Саъдийдан насиҳатлар (ахлоқ илми), туркий ва форсий тил (тилшунослик илми) ўргатилиб, ундан иншолар ёздирилган. Ҳисобдан турли таквимий ва иш юритиш каби зарурий жиҳатлар ўқитилган. Тўртинчи йилда Каломи шариф тафсири, муфассал тажвид, туркий ва форсий тилида назму наср (адабиёт), туркий ва форсий тил, ҳисоб, тарих ва жугрофия ўқитилган.

Шунингдек, жаидид мактабларида арифметика, география, табиатшунослик (қаттиқ асос, газ, ҳаво, иссиқ, совуқ), табиий билим асослари (шу жумладан, минералогия ва ҳаттоки анатомия; химия ва физика элементлари) ўқитилган.

1913 йилда амирликнинг Ғиждувон туманида Абдул Ҳаким Хўжа бир неча янги усул мактабини очишга муваффақ бўлган. Унинг ўзи очган мактаблари учун дарсликлар ёзган, ёши катталар учун кечки мактаблар ташкил этилган.

1913 йилда Қоракўл туманида амлоқдор Ғулом Қодир билан Қози Иқром бир мактаб очиб ўз болаларини ва хоҳловчиларнинг болаларини ўқитишни ташкил этган. Бу ерда Сулаймонхўжа томонидан газета тарқатилиб, китоблар келтирилиб, кутубхона иши йўлга қўйилган.

Юқоридаги маълумотлардан кўриниб турибдики, янги усул мактаблари 1910, 1911, 1912, 1913 йилларда амирлик ҳудудлари бўйлаб кенг тарқалган, гарчанд, уларнинг ўқувчилари унчалик кўп бўлмаса-да, янги усулдаги мактаблар тўғрисидаги тасаввурни шаклланишига ҳамда аҳолининг ушбу мактабга нисбатан хайрихоҳ бўлишига ёрдам берган.

1912-1913 йилларда Бухоро шаҳрида мулло Абулқосим, Муқомолиддин Махсум, Ғиёс Махсум Ҳусайн томонидан яширин мактаблар очилиб, уларда 100 дан ортиқ бола ўқишган.

Бухоро шаҳрининг Мор Кушон ва иккинчи Хиёбон гузарларида очилган мактабларни шаҳарнинг бой савдогарлари таъминлаб турган. Абул Қосим мактабидаги ўқувчилар сони 300 нафардан ортиқ бўлиб, ўқув икки сменада олиб борилиб, дарслар Техрон (Эрон)да нашр этилган дарсликлар асосида ташкил этилган [14].

Бухорода жаидидчилик ҳаракатининг жонкуярларидан бири Ота Хўжа Пўлатхўжаев (Отаулла Хўжаев)дир. У маслакдошлари билан янги усул мактабини очади, бир неча ойдан сўнг бу мактаб амир ҳукумати томонидан ёпиб қўйилади.

1914 йилда Бухорода ном чиқарган, машхур Усмон Хўжанинг мактабида 200 нафар [2], Эшон Ҳомид Хўжанинг мактабида (Бозори Нав гузарида) 100 нафар, Мулла Вафонинг мактабида 80 нафар ўқувчи таълим олган [11;83]. Булардан Мулла Вафонинг мактабида дарслар рус тилида олиб борилган.

1914 йилга келиб Бухородаги барча янги усул мактаблари қаттиқ қаршиликка учрайди. Амирликнинг ўта мутаассиб руҳонийлари жаид мактаблари хусусида шундай “фатво” беришади: “У (яъни мактаб) шариатга қарши. Биринчи йилда ўқувчилар газета ўқийди, иккинчи йилда озодлик талаб қилади, учинчи йилда эса олий ҳазратларини тахтдан ағдаради”.

Амирликнинг чекка худудларидаги янги усул мактаблари ҳам тазйикка учрайди. Масалан, Қорақўлдаги амалдор Ғулом Қодирнинг мактаби ҳам 1914 йилда амирнинг фармони билан ёпилади.

1914 йилда “Ойна” журналида Мирзо Улуғбек жоме масжидининг муаззини 5-6 минг киши хузурида “ким боласини усули жаид мактабига берса, ўзи кофир, хотуни талок”, деб айтгани ҳақида маълумот берилади.

1914 йил 4 июлда амир Олимхон одатдагидек жума намозига борган пайтида мутаассиб руҳонийлар янги усул мактабларини ёпиш тўғрисида шикоят қилишади. Қозикалон Бурҳониддин жаид мактабларини бадном қилувчи ва бу мактабларни тезда ёпишга қаратилган қуйидаги мазмунда амир Олимхонга ариза ёзади: “Амир марҳум даврларида уламанинг фатволари билан усули жаид мактабларининг ҳаром ва бидъатлиги собит бўлиб, жаноби олийнинг амрлари билан ёпилган эди. Бир неча вақтдан бери яна муфсид жаидлар бош кўтариб, шаҳарнинг ҳар тарафида мактаблар очиб, халқнинг болаларини бузиб, фитна ва фасод кўзғатиб юрибдурлар. Агар жаноби олийнинг амрлари билан ушбу мактаблар тезлик билан боғланмаса, муллабаччалар бу бидъатни барҳам бермоқ учун ўзлари кўзғалишлари аниқдир. У ҳолда мамлакатда фитна ва фасодлар кўпайиб, давлати олийга зарар етиши эҳтимолдир” [9;210].

1914 йилнинг 5 июлида амир Саид Олимхоннинг фармони билан Бухородаги барча жаид мактаблари ёпилади [11;93].

Бухоронинг мутаассиб, диний уламолари амир Саид Олимхонга мактуб ёзиб, янги усул мактабларини ёпиш кераклигини айтиб пўписа қиладилар: “Олампаноҳ бохабар бўлинг, сизнинг подшоҳлигингизда нохушлик бўлмасин”[1]. Шундан сўнг амир фармони асосида қўшбеги ва қози калон бошчилигида мавжуд бўлган янги усул мактабларини очмаслик учун ўқитувчи ва ота-оналардан тушунтириш хати олинади. Россия империясининг Бухородаги сиёсий агентлиги вакиллари ҳам амир сиёсатини қўллаб-қувватлайди.

Амир Саид Олимхоннинг янги усул (жаид) мактабларини ёпиш тўғрисидаги фармони 1914 йилнинг июлида қўшбеги Насрулло орқали амалга оширилди [1].

Шундай қилиб, 1914 йилнинг иккинчи ярмида Бухорода фаолият юритувчи барча янги усул мактаблари амирлик ҳукумати томонидан ёпиб қўйилади.

Аммо бу муаммонинг расмий жиҳати бўлиб, амалда ёпилган тўрт мактаб ўрнига муаллим ва ўқитувчиларнинг уйларида 45 та норасмий яширин мактаблар ўз фаолиятини бошлади [1]. Шу йилларда Бухорога қўшни бўлган Фарғона вилоятида 30 та янги усул мактаблари мавжуд бўлган бўлса, Еттисув вилоятида 12 та мактаб [4], Сирдарё вилоятида 16 та янги усул мактаби фаолият юритган [4].

Янги усулдаги таълимни Бухорода таъқиқлашни тўла-тўқис амалга ошириб бўлмас эди, чунки бу даврга келиб либералларнинг қарашлари ва янги усул таълими илдиз отиб улгурган эди. Бухоронинг бой табақалари вакиллари эндиликда ўз болаларини хусусий тарзда жаидларда ўқитаётган эди [17;88].

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. ЎзР МДА, 2-фонд, 1-рўйхат, 268-иш, 7-9-10-13-20-29-34-варақлар.
2. ЎзР МДА, 3-фонд, 1-рўйхат, 268-иш, 3-варақ.
3. ЎзР МДА, 47-фонд, 1-рўйхат, 1148-иш, 234-варақ.
4. ЎзР МДА, 47-фонд, 1-рўйхат, 955-иш, 196-201-224-варақлар.
5. ЎзР МДА, 126-фонд, 1-рўйхат, 1988-иш, 1-2-варақлар
6. ЎзР МДА, 640-фонд, 1-рўйхат, 5-иш, 45-46-варақлар.
7. ЎзР МДА, 1010-фонд, 1-рўйхат, 66-иш, 41-варақ.
8. Бухоро Давлат меъморий-бадий музей-кўриқхонаси қўлёзма фонди, 1573-инвентарь.
9. Айний С. Бухоро инқилоби тарихи учун материаллар // Асарлар. – Тошкент: Бадиий адабиёт, 1963. I-том. – Б. 200.
10. Айний С. Таъзиб ус-сибён. – Б. 8-14.
11. Бюллетень САГУ. Вып. 16. – Ташкент: САГУ, 1927. – С. 83.
12. Бендриков КЕ. Очерки по истории народного образования в Туркестане (1865-1924). – С. 260.
13. Гафаров Н. История культурно-просветительской деятельности джаидов в Бухарском эмирате. – С. 86.
14. // Бухорои шариф, 1912. – 29 ноябрь.
15. // Ойна, 1914. – 28 январь.
16. // Туркестанские ведомости, 1911. – 14 апрель.
17. Zenkovsky S.A. Pan-Turcism and islam in Russia. – Cambridge-Massachusetts: Harvard University Press, 1967. – P. 88.